

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԻ ԳԻՒՏՆ ՈՒ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

(Քաղաւածի Իս. Յարութեանի «ՀԱՅՈՑ ԳԻՒՏՆ», Իզմիրեամ մեցեմակով պատկած ճեմաւոր աշխատիքից)

Ա.

զգերի պատմութեան մէջ գրի սկզբնաւորութիւնը սովորաբար վերագրում են ասուածներին կամ այնպիսի մարդկանց, որոնք յարաբերութիւն ունէին ասուածներ

րի հետ, որովհետեւ այդպիսի մի հրաշալի ստեղծագործութիւն միմիայն ասուածների գործը կարող էր համարուել: Օրինակ՝ եգիպտական ւաւանդութիւնը գրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է Տաուօ-ին, որ միւնսյն ժամանակ լեզւի և խօսքի սասուածն էր, զարգացրեց աստղագիտութեան, երաժշտութեան արւեստները և գտաւ ձիթենին: Բաբելոնական ւաւանդութիւնը գրի ստեղծագործութիւնն ընծայում է Օանէս-ին, որ

մի էակ էր՝ կէսը մարդ, կէսը ձուկ: Ըստ շինական ւաւանդութեան՝ նրանց գիրը գտաւ Փօճի-ն, մեքսիկացիներն իրենց գրի գիւտը վերագրում են Կետալալկոատլ աստծուն: Իրանական ւաւանդութիւնը գրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է Տահմուրաթ արքային, որին յաջողեց գիրը դեբրի ձեռքից կորզել, որովհետեւ թէև բարի ոգիներն արդէն վաղուց գտել էին գիրը, սակայն դեբրի ձեռն ընկնելով՝ անյայտ էր մնացել մինչև Տահմուրաթի ժամանակը: Յունաց գրի գտնողն է հանգիստնում Կաղմոսը, որ Փիւնիկիայից է գալիս: Գոթական գրի գիւտը գերմանական ւաւանդութիւնը վերագրում է Ուլֆիլաս-ին, թէև յայտնի է, որ Ուլֆիլասը ոչ թէ նոր գտաւ գոթական տառերը, այլ հին գերմանական ըունէ կոչւած նշանները կատարելագործեց՝ զոգիտը լրացնելով և յունական տառերին մօտեցնելով:

Այս ւաւանդութիւններից էլ երևում է, որ գրի ստեղծագործութիւնը մի անհատի գործ չէ. մարդկութիւնը շատ փորձերից յետոյ միայն պէտք է կարողանար ձեռք բերել այն, ինչոր այսօր մեզ համար սովորական է գործել: Գրի սկզբնաւորութեան մասին վերայիշեալ ւաւանդու-

Թիւնները թէև արտաբուստ առասպելներ են, սակայն եթէ մի փոքր խոր գննենք դրանց, կը տեսնենք, որ մօտենում են ճշմարտութեան: Վերցնենք օրինակ եգիպտացոց և յունաց աւանդութիւնները. թէև առասպել է թւում, որ Տաուլթն է գտնում եգիպտական գիրը, լեզուն, աստղագիտութիւնը, երաժշտութիւնը և այլն, սակայն կարող է պատահած իրողութեան ձևակերպել, եթէ ընդունենք, որ Տաուլթ անւան տակ ծածկւած է եգիպտական քրմական դասակարգը: Անկասկած է նոյնպէս, որ փիւնիկեցոց գիրը Յունաստան փոխադրող Կարմուսը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի նոր կրօն, որ Փիւնիկիայից Յունաստան տարածւեց՝ իր հետ միասին տարածելով նոյնպէս և փիւնիկեան այբուբենը:

Մասնաւորելով մեր խօսքը հայոց գրի մասին, պէտք է ասենք, որ միևնոյն երևոյթն է կրկնում: Մեր պատմութեան մէջ անթափանցելի քողով է ծածկւած հայոց գրի զարգացման ընթացքը. մեզ անյայտ է թէ՛ Երբ ուկեցին հայերը սեպհական գիր գործածել և երբ զաղարեցին: Միայն այնչափ կարելի է եզրակացնել, որ ունեցել ենք սեպհական առաջգիր, սակայն այս գիրն չորրորդ դարի վերջերին գործածութեան մէջ չըլինելով՝ բոլորովին մոռացւել էր: Ըստ մեր ազգային աւանդութեան՝ հայոց այբբենն էլ գտնուած է հրաշքով. «ոչ քնած ժամանակ, ոչ էլ արթուն»:

Քրիստոնէութիւնը մուտ գործելով Հայաստան, իր հետ միասին ներմուծեց նաև յունական եւ ասորական գիրը և հալածեց տեղական գիրը, որ ամուր կապերով շղթայւած էր կռապաշտութեան հետ: Համարեա պատմական օրէնք է, որ իւրաքանչիւր նոր կրօնի հետ ազգերն ընդունել են նաև նոր գիր. փիւնիկեցոց այբուբենը տարածւեց Յունաստանում Փիւնիկիայից բերւած մի կրօնի հետ, իսլամութիւնը տարածեց ամեն տեղ արաբական նստի կաշւած գիրը. հոովմէական գիրը տարածւեց արևմտեան Եւրոպայում սբ. գրի հետ, ինչպէս նաև դեանազարի և պալի կոշւած գրերը Հնդկաստանում:

Սակայն յունաց և ասորոց զրբրի տիրապետութիւնը երկար չէր կարող տևել Հայաստանում, որովհետև քրիստոնեայ եկեղեցու եռանդուն պաշտօնեաները չբաւականանալով ազգային կրօնի ոչնչացմամբ՝ ձգտում էին նաև ազգային լեզուն խախտել՝ եկեղեցու պաշտամունքը յունարէն և ասորերէն լեզուով կատարելով: Ազգն

ըմբռնեց այդ գրութեան վտանգաւոր լինելը և դրա առաջն առնելն իր կենսական խնդիրը դարձնելով՝ ամեն կերպ աշխատեց վերականգնել ազգային գիրը, լեզուն և գրականութիւնը: Այս գաղափարով տոգորւած հայ սերնդի մեծ ներկայացուցիչներն էին Սահակ Պարթեւը եւ Մեսրոպ Մաշտոցը:

Կարծես Նախախնամութեան կարգադրութեամբ է լինում, որ չորրորդ դարի վերջին մասն ունենում են երկու մեծ հայ ներկայացուցիչներ, որոնք իրանց հանձարով և միահամուռ ուժով զուլի բերին այն մեծ գործը, որ ժամանակակից սերնդի իդէալն էր: Այդ հանձարները վերականգնելով հայոց սեպհական գիրը և դրա միջնորդութեամբ տարածելով ամբողջ հայ աշխարհում ազգային եկեղեցու և դպրութեան հաւատարիմ մշակներ, այնպիսի ծառայութիւն արին իրենց հայրենիքին, որ անզուգական է մեր պատմութեան մէջ: Զրպէտք է մոռանալ նոյնպէս, որ քրիստոնէական ուսման տարածման և ժողովրդականացման գաղափարը հայոց գրի վերանորոգման ամենամեծ շարժառիթներէից մէկն էր: Սուրբ Մեսրոպը թողնելով արքունի պալատը, շրջում է Հայաստանի բոլոր անկիւնները և քառասուն և հինգ տարի շարունակ քարոզում և աւանդում է քրիստոնէութեան հետ նաև ազգային գաղափարը, ազգային եկեղեցիով ազգային ներքին կապ է հաստատում և ամեն տեղ զբարոցներ բաց անում:

Թէ հայ աշխարհը համարեա չորս դար առաջ էր տեսել իր անդրանիկ քրիստոնեայ առաքելներին և մօտ մի դար առաջ ընդունել իսկապէս քրիստոնէական վարդապետութիւնը, սակայն սբ. Մեսրոպը ներկայանում է ոչ թէ՛ միայն իբրև նոր Առաքեալ քրիստոնէական եկեղեցու, այլ նաև իբրև հարազատ զաւակ Հայաստանի: Նրան յաջողեց վերականգնել ազգայնութեան գաղափարը, որ ճնշւել էր քրիստոնէական վարդապետութեան ազդեցութեամբ: Նա կարողացաւ քրիստոնէական գաղափարը կապակցել մայրենի գրի և լեզուի հետ՝ խրատուելով թէ՛ կաթողիկոսից և թէ՛ թագաւորից: Մայրենի գրի և լեզուի ամբողջ Հայաստանում տարածւելուն մեծապէս նպաստեց սբ. Մեսրոպի և Վարդանի դեսպանութեան աջողութիւնը Բիւզանդիոնում: Այս աջողութիւնը պէտք է նկատուի իբրև մեր պատմութեան ամենանշանաւոր դէպքերից մէկը. եթէ որ. Մեսրոպին արգելէր յունաց բաժնի Հայաստանում

տանում ևս տարածելու հայկական գիրն ու լեզուն, հասկանալի է թէ այդպիսով առաջացած պտուակտումը սրչափ վնասակար պէտք է լինէր նոր սկսւած գործի համար:

Բ.

այ ազգն ընդունելով քրիստոնէութիւնը, ոչ թէ միայն իր հին կրօնը կորցրեց, այլ և նրա ազգայնութեան զարգացման ուղին խանգարեց. ազգային բնաստեղծութիւնն ու առհասարակ դրականութիւնը սերտ կերպով շղթայւած էին կրօնի հետ և այդ իսկ պատճառով նոր սկեղեցու պաշտօնեաներն ամեն ճիգ թափեցին դրանց հետքը ջնջելու: Եւ որպէսզի այդ խիստ զգալի չլինի ժողովրդի համար, նրանք հների տեղ նոր և քրիստոնէական գաղափարներ պարունակող երգեր տարածեցին ժողովուրդի մէջ: Մեր եկեղեցական նոր պաշտօնեաները մեծ մասամբ օտարներ լինելով ոչինչ զգացումն չէին կարող ունենալ հայոց ազգայնութեան գաղափարի համար, այդ պատճառով անխնայ ոչնչացրին այն ամենը, ինչոր կապած էր հայոց հին կրօնի հետ: Նրանք վանքեր և դպրոցներ հիմնելով Հայաստանում, թէև ազգի առաջադիմութեան նպաստեցին, սակայն այդ էլ ի վնաս ազգայնութեան գաղափարի եղաւ, որովհետև այդ հիմնարկութիւններն օտար լինելով՝ դրանց տւած դաստիարակութիւնն էլ օտար էր. տիրող լեզուն ևս ոչ թէ ժողովրդի մայրենի լեզուն էր, այլ յունարէնն ու ասորէնը:

Անա այդ միջոցին սբ. Մեսրոպի վերանորոգած հայ գիրը պատճառ է լինում, որ հայոց մտաւոր զարգացումն ու առաջադիմութիւնը կրկին ուղիղ շաւղով առաջ գայ և այդպիսով շուտով հասնում է հայ գրականութեան ոսկէ դարը: Այն ազգը, որ մոռացութեան տալով իր սեպհական հին գիրը՝ մուրացկանութեամբ սովորում և գործ էր անում յունաց, պարսից և ասորոց տառերը, կարճ ժամանակից յետոյ տէր եղաւ մարդկային մտքի նշանաւոր արտադրութիւններից մէկի, սբ. գրքի գեղեցիկ թարգմանութեան, որ շատ եւրոպացի գիտնականների ասելով՝ ամենաճիշտ թարգմանութիւնն է և կոչւել է «Թազուհի թարգմանութեանց»: Թէ սրպի-

սի ընդունելութիւն գտաւ սբ. Մեսրոպի գործը հայ ժողովրդի մէջ, կարելի է պարզ տեսնել հայ պատմագիրների խօսքերից. «Ամենայն անձն յորդորեալ փափաքէր յունուան հայերէն գիտութեան, որպէս ի խաւարէ՝ յասորի տանջանացն զերծեալք ի լոյսի խնդայինս»:—Ղ. Փարպեցի:

Ամբողջ ազգը ոգևորւած էր՝ լսելով եկեղեցու բեմից և դասից իր մայրենի բարբառի հրնչիւնները. «Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշխարհս հայոց անպայման սքանչելի լինէր... անդ էր այնուհետև սրտայիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայելւոյնս»:—Կորյուն Սքանչելի:

Հայոց լեզուի և գաղութեան հաստատման ժամանակին նւիրւած մեր Սքանչելի Կորիւնի այս գեղեցիկ խօսքերը ճշտիւ համապատասխանում են գերմանական բնաստեղծ Ուլրիխ Ֆօն Հուտտէնի—որ ժամանակակից էր գերմանական կրօնական մեծ յեղափոխութեան—բացազանչութեանը. —«Ո՛վ դար ուսումնքը ծաղկում են, ոգիքն արթնանում, ապրելը զւարճութիւն է»:

Այն ազգը, որ Աստուծոյ տաճարում պէտք է լսէր յունարէն կամ ասորի լեզուով արտասանւած «Հայր մերը» շուտով ունեցաւ յունական ամենաերևելի փրկիտփաների հեղինակութիւնների թարգմանութիւնը, ամենքն աշխատում էին մայրենի լեզուն սովորել. բազմաթիւ երիտասարդներ դիմում էին Յունաստան, Եգիպտոս և գիտութեան այլ կենդրոններ՝ իրանց ուսման ծարաւը յագեցնելու և հայրենիքի առաջադիմութեան նպաստելու:

Հինգերորդ դարի հայ սերնդի ձգտումը՝ կատարելապէս ուսանել յունաց և ասորոց լեզուները, որպէսզի այդպիսով ծաղկեցնեն մայրենի լեզուն ու գրականութիւնը, կարելի է համեմատել այն շարժողութեան հետ, որ տեղի ունեցաւ Իտալիայում՝ XIV-րդ և Գերմանիայում՝ XV-րդ դարում:

Միջին դարում գերմանական և ռոմանական ազգերը, չընայելով իրենց առանձնայատկութիւններին, ունէին մի ընդհանուր կապ. եկեղեցու կապը միացրել էր բոլորին. լատիններէնը համարում էր մի ընդհանուր եւրոպական, եկեղեցական լեզու: Հոգևորականներն ամեն տեղ խօսում և գրում էին այդ լեզուով. ամեն տեղ եկեղեցական պաշտամունքը կատարւում էր լատիններէն լեզուով: Տամուկորսերորդ դարից բսկւում է յունաց դասական գրւածքների ուսում-

նասիրութիւնը և զքա հետ միասին մայրենի լեզուով գրելու ձգտումը: Առաջին փորձերը լինում են Իտալիայում: Դանտէն, Բօկաչիօն, Պետրարկան հարթեցին այդ շաւիղը. այս երեք հանճարները զարգացրին մի գեղեցիկ բանաստեղծական ու վիպական նոր մայրենի լեզու և գրականութիւն: Իտալիայի արւեստ խնկարկող սերունդը սքանչանում էր դասական մատենագիրների գեղեցկութեամբ. յունական գիցարանութիւնն աւելի էր հիացնում նրան, քան քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Գերմանիան ևս հետևելով դասական ուղղութեան, ուսումնասիրում է յունարէնը, բայց առաւելապէս հետևում է քրիստոնէական վարդապետութեան: Սբ. գրքի գերմաներէն թարգմանութիւնն այդ ուղղութեան նշանաւոր արգասիքներից մէկն եղաւ: Սբ. գրքի թարգմանութիւնն է առիթ լինում գերմանացոց մայրենի լեզուի հետզհետէ մշակման և գրականութեան ծաղկման:

Հինգերորդ դարի հայ սերնդի բռնած ուղղութիւնը նոյնն էր. հայերէն դպրութիւնն ուսանում էին՝ սբ. գիրքը և եկեղեցական պաշտամունքը հասկանալու համար. յունարէն դպրութիւնն ուսանում էին՝ հայերէն ճիշտ թարգմանելու համար: Հայերէն դպրութիւնը հինգերորդ դարում այնպէս արագ չէր զարգանայ, եթէ անմիջապէս սբ. գիրքը չըթարգմանէր և զըպրութեան նպասակը զխաւորնապէս եկեղեցական հեղինակութիւնների ծանօթութիւնը չըլինէր: Հարկաւ, այդ նպատակին հասնելուց յետոյ, հայ դպրութիւնը կանգ չառաւ և իր մէջ առաւ նաև պատմական, փիլիսոփայական և գիտութիւնների ուրիշ ճիւղերը:

Քրիստոնէութիւնը մուտ գործելով Հայաստան, իր գոյութեան կուլի մէջ ոչնչացրեց եղածը և տարածեց ժողովրդին օտար՝ ասորերէն և յունարէն լեզուն ու գիրը. այս հանգամանքից առաջացաւ այն անբնական դրութիւնը, որի դէմ մաքառեց հինգերորդ դարի առաջին մասի հայ սերունդը և աջողութիւն ունեցաւ:

Հայոց այբուբենի վերանորոգման հետևանքներն այսպէս համառօտելուց յետոյ, տեսնենք թէ մեր մատենագիրներն ինչպէս են պատմում հայոց գրի «զիւար»։ Սրա համար երեք նշանաւոր աղբիւրներ ունենք. ա) Կորիւն Սքանչելու գրած սբ. Մեսրոպի վարբագրութիւնը, բ) Մովսէս Խորենացու հայոց պատմութիւնը և գ) Ղազար Փարպեցու հայոց պատմութիւնը: Կորիւն

Սքանչելին սբ. Մեսրոպի աշակերտն ու գործակիցն էր և նկարագրում է իր աչքով տեսածը և նականջով լսածը: Մովսէս Խորենացին նոյնպէս ժամանակակից է սբ. Մեսրոպին, նրա աշակերտն է անւանում իրեն, բայց արտասահմանից վերադառնալով՝ այլևս կենդանի չէ գտնում նրան: Մի փոքր յետոյ է գրում Ղազար Փարպեցին հայոց պատմութիւնը, սակայն սա էլ սբ. Մեսրոպի անմիջական աշակերտ Աղանի մօտ էր ուսել և դասուում է Մեսրոպի կրթութեւ աշակերտի շարքը:

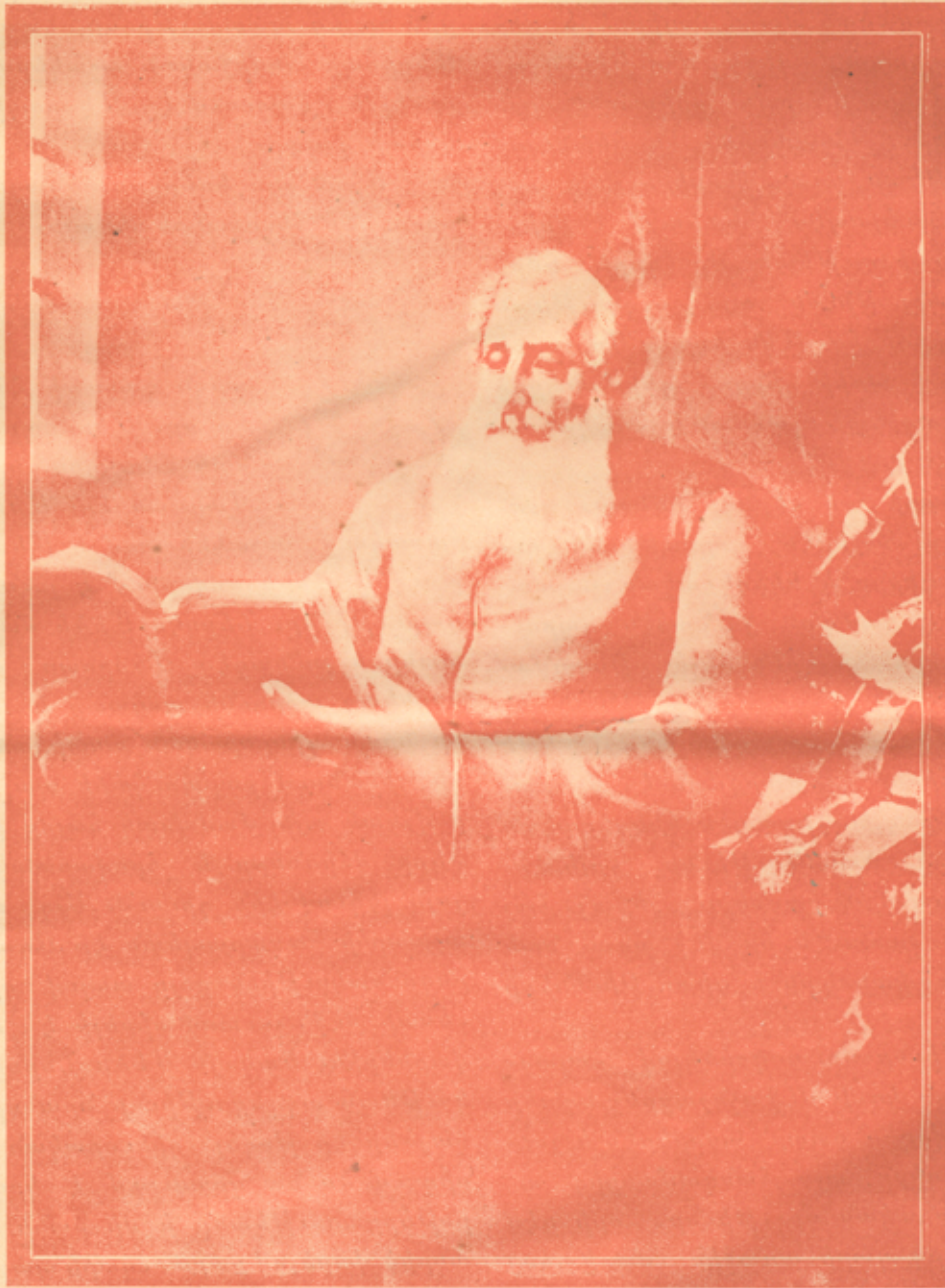
Ան, այս երեք մատենագիրների տսածներիցն ենք հիւսում հետևելու:

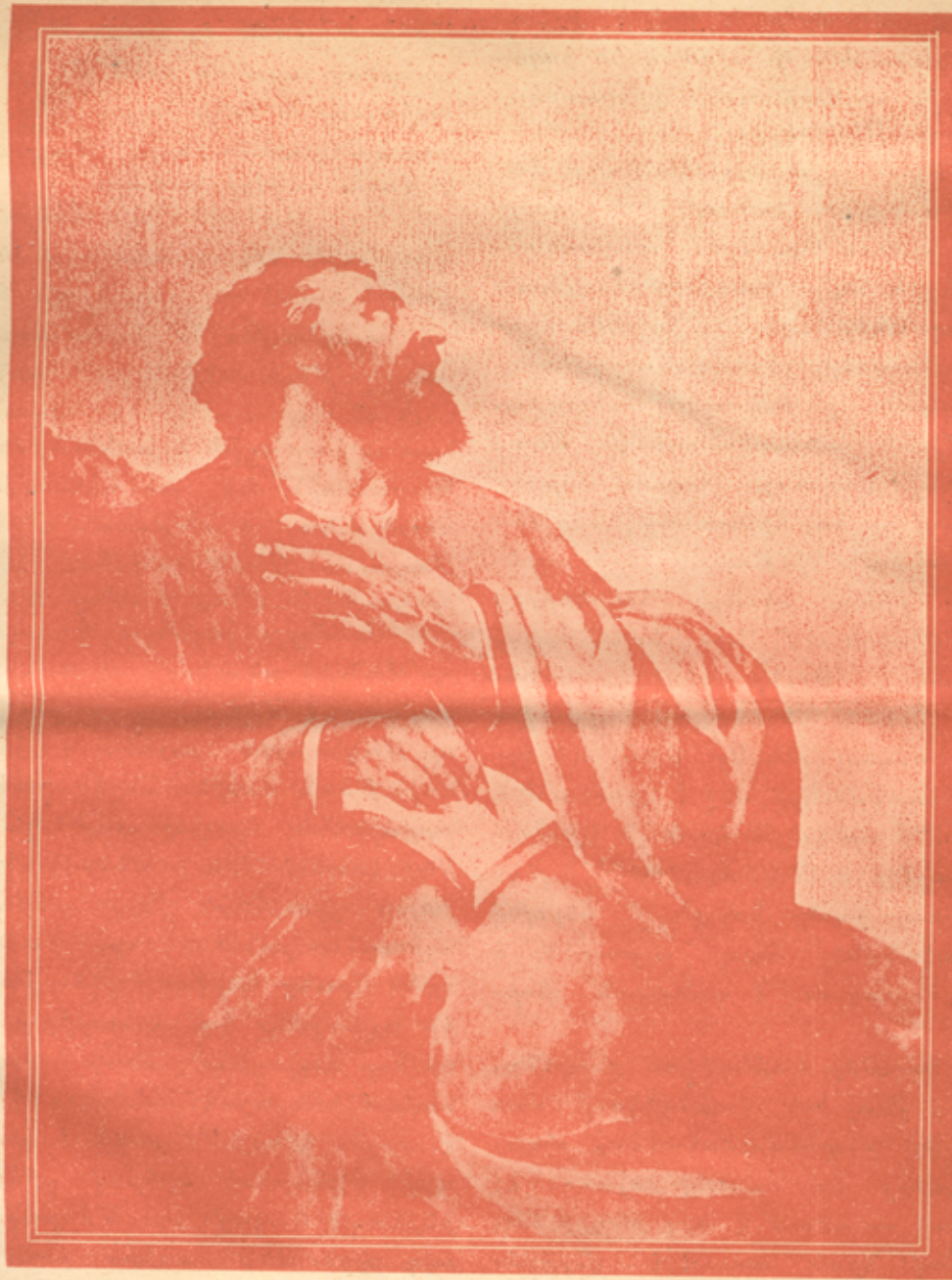
Գ.

արօն գաւառի Հացեկաց գիւղիցն էր սբ. Մեսրոպը, որ կոչւում էր նաև Մաշտոց. նրա հօր անունը Վարդան էր: Մեսրոպը մանկական հասակում աշակերտում է Մեծն Ներսէս կաթողիկոսին և սովորում է յունարէն լեզուն ու դպրութիւնը: Ներսէս Մեծի մահից յետոյ պատանի և յունագէտ Մեսրոպը գալիս է Արշակունեաց արքունի պալատը և Խորով թագաւորը նրան գինւորական աստիճան տալով՝ արքունի գիւննում քարտուղարի պաշտօն է տալիս, որովհետև այն ժամանակ հայոց թագաւորի գործերը՝ վճիռները և հրովարտականքը ասորի և յոյն լեզուով էին գրւում: Այդ ժամանակ հայոց աշխարհի հազարապետն էր Առաւանը: Մեսրոպն ընդունակութիւն ցոյց տալով զինւորական արւեստի մէջ՝ շուտով սիրելի է դառնում զօրավարներին: Սակայն Մեծն Ներսէսի դաստիարակութեան ազդեցութիւնը նրա սրտում կրօնական կայծեր էր թողել. զինւորական փայլուն ասպարիզում ևս նա զբաղւում է կրօնական գրքերի ընթերցանութեամբ և մի քանի տարի շարունակ անբիծ վարելով քարտուղարի պաշտօնը՝ թողնում է արքունի իր ծառայութիւնը, զինւորական կեանքը, նոյն իսկ աշխարհիկ կեանքը և վանական դառնում:

Այնուհետև սբ. Մեսրոպն միայնակեաց կեանք է վարում և իր մարմինը ենթարկում զանազան տեսակ շարշարանքի. նրա համբաւը լսելով՝ շատ երիտասարդներ հաւաքւում են նրա շուրջը և աշակերտում նրան: Այնուհետև սբ. Մեսրոպն իր աշակերտներով գնում է Գողթան գաւառը, ուր

Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒ

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

հեթանոսական պաշտամունքը դեռ շարունակ-
ւում էր: Սբ. Մեսրոպն այս գաւառի իշխան
Շամրիթի օգնութեամբ կարողանում է վերջ դը-
նել հեթանոսական կրօնի պաշտմանը և քարո-
զում է քրիստոնէութեան սկզբունքները: Գող-
թան գաւառում աջողութեամբ կատարելով ա-
ռաքելական պաշտօնը, սբ. Մեսրոպն այգտեղից
գնում է Սիւնեաց աշխարհը և երկրի իշխան
Վաղինակի օժանդակութեամբ այգտեղ ևս քարո-
զում ու ժողովրդին հասկացնում է քրիստոնէա-
կան կրօնի ճշմարտութիւնները:

Այս առաքելական շրջադայութիւնների ժա-
մանակ նա տեսնում է, որ իսկապէս ժողովուր-
դը ոչինչ չէ հասկանում եկեղեցու պաշտօնեա-
ների կարդացածից և ինքը ստիպւած է լինում
կարդացածը թարգմանել հայերէն, իսկ եկեղեցու
սովորական պաշտօնեաները չկարողանալով թարգ-
մանել իրենց կարդացածը՝ իսկապէս աւետարա-
նի բովանդակութիւնն անհասկանալի էր մնում
ժողովրդին: Երանելի Մաշտոցը հոգւով տըրտ-
մում էր, տեսնելով որ հայ երիտասարդները մեծ
աշխատանքով և ահագին նիւթական կորուստնե-
րով մաշում էին իրենց կեանքը հայրենիքից
գուրս՝ ասորոց դպրոցներում, որովհետև հայոց
եկեղեցու ծիսակատարութիւնը տեղի էր ունե-
նում ասորոց և յունաց լեզուով, որ բոլորովին
անհասկանալի էր ժողովրդին: Սբ. Մեսրոպն եր-
կար ժամանակ մտածմունքի մէջ է ընկնում և
փորձելով, մանաւանդ որ կային հայերէն նշանա-
գրեր, որոնցով կարելի է սեպհական գրով և լեզ-
ւով ժողովրդի սիրտը շահել: Նա լուրջ կերպով
մտածում է վերականգնել հայոց այբուբենը և
երկար ժամանակ զբաղւում է զանազան փոր-
ձերով:

Երբ Սահակ Պարթևը կաթողիկոս ընտրւեց,
Մեսրոպը շտապեց գնալ նոր կաթողիկոսի մօտ
և յայտնեց նրան իր բազմաժամանակեայ մտա-
տանջութեան խնդիրը: Սբ. Սահակը յայտնում է,
որ ինքն էլ վաղուց մտածում է այդ խնդրի մա-
սին և քաջալերելով նրան ասում է. վերցրու-
րեզ հետ և ուրիշ օգնական բանաններ, որոնց
ես կընշանակեմ: միասին աշխատեցէք. ուր որ
դժւարանաք վանկերը կարգելիս, բերէք ինձ մօտ
և ես կուղղեմ, որովհետև շատ հեշտ է քո ցան-
կացածը գտնել: Սակայն մենք առաջ պէտք է
թագաւորին իմաց տանք այսպիսի մեծ և կարե-
ւոր գործի պէտքը: Ոչ շատ ժամանակ առաջ,
եկեղեցում այդ խնդրի կարևորութեան մասին

խօսելիս մէկն ասել է թագաւորին, թէ մի դի-
զում մի եպիսկոպոսի մօտ տեսել եմ հայերէն
նշանագրեր. թագաւորը յիշում էր այդ խօսքերը
և պատմեց ինձ:

Այս խօսակցութիւնից յետոյ սբ. Սահակը
ներկայացնում է Մեսրոպին Վրամշապուհ թագա-
ւորին և պատմում նրա մտադրութեան մասին:
Վրամշապուհն անձամբ պատմում է, որ երբ ինքը
Միջագետքում էր գտնւում, Հարէլ անունով մէկ
բահանայ յայտնեց իրեն՝ թէ իր ազգական Դանիէլ
եպիսկոպոսն ունի հայոց լեզւին յարմարեցրած
տառեր. սակայն ինքը, թագաւորն անուշադիր
է թողել Հարէլի ասածը:

Սբ. Սահակն ու Մեսրոպը լսելով այս
պատմութիւնը, ուրախանում են և թագաւորին
շտապեցնում, որ զբազւի այս խնդրով. որովհե-
տև հայոց աշխարհի համար այդ գիւտը մեծ նը-
շանակութիւն ունի և իրեն արքային էլ այդ ա-
ւելի մեծ պատիւ կըբերէ ապագայում, քան թէ
նրա աշխարհային իշխանութիւնը: Այս խօսքերը
թագաւորին մեծ բաւականութիւն են պատճա-
ռում և նա փառաբանում է Աստծուն, որ իր
թագաւորութեան ժամանակ այդպիսի մի մեծ
իրողութիւն պէտք է տեղի ունենայ:

Առանց ուշացնելու Վրամշապուհ թագաւո-
րը Վահրիճ անունով մէկին հրովարտակով ու-
ղարկում է Միջագետք՝ Հարէլ բահանայի մօտ,
որ թագաւորին յայտնել էր հայոց այբուբենի
գոյութեան մասին: Հարէլ բահանան ստանալով
արքայական հրովարտակը՝ շտապում է Դանիէլ
եպիսկոպոսի մօտ և անձամբ նրանից սովորելով
հայոց այբուբենը, ինքը գալիս է Հայաստան և
այբուբենը յանձնում սբ. Սահակին ու Մեսրո-
պին: Սրանք հարկաւ ցնծութեամբ ընդունում
են այբուբենը և թագաւորից իրաւունք խնդրում,
որ նոր դպրոցներ բանան և հայերէն այբուբենը
սովորեցնեն աշակերտներին: Վրամշապուհը թոյլ
է տալիս և սբ. Մեսրոպն երկու տարի շարունակ
այդ այբուբենի գրերով գրել-կարդալ է սովո-
րեցնում: Սակայն սբ. Մեսրոպը տեսնելով, որ
այդ այբուբենի տառերը բաւական չեն հայոց
լեզւի վանկերն ու կապերը արտայայտելու հա-
մար, ինքն անձամբ գնում է Միջագետք Դանիէ-
լի մօտ, բայց նոր բան չըգտնելով այնտեղ՝ գնում
է Եդեսիա հեթանոս ճարտասան Պղատոնից խոր-
հուրդ հարցնելու: Պղատոնն ուրախութեամբ ըն-
դունում է նրան, բայց ինքն էլ չըկարողանալով
օգնել՝ խորհուրդ է տալիս Մեսրոպին գիմել Ե-
պիփանոսին, որ իր նախկին ուսուցիչն էր եղել:

Սբ. Մեսրոպը եղեփայի եպիսկոպոս Բաքիլոսի
օգնութեամբ գնում է Փիւնիկէ և այնտեղից Սա-
մուսատ, որտեղ ապրում էր վախճանուած եպի-
փանոսի աշակերտ Հոռիանոսը: Այստեղ նա եր-
կար ժամանակ և համբերութեամբ աշխատում է
իր նպատակին հասնել, այսինքն հայոց այբու-
բենը կատարելագործել. նրա ջանքերը պսակ-
ւում են յաջողութեամբ և իր սուրբ աշուղ մի
նոր եւ սրանշնչի ծնունդ է առաջ բերում: ձեռ-
կերպում է ամբողջ այբուբենի տառերը, նրանց
անունները, դասաւորութիւնն ու հնչիւնները
կարգի բերում և լրացնում: Հոռիանոսն այդ
այբուբենի տառերին վայելուչ ձև է տալիս՝ ու-
րոշելով նրանց երկարութիւնն ու հաստութիւ-
նը: Այս գործում սբ. Մեսրոպին օգնում են յու-
նարէն իմացող իր շորս օգնական քահանաները,
որոնց անունները հետևեալներն են: Յովհանն,
Եկեղեաց, զաւարից, Յովսէփ, Պաղանական
տանից, Տէր, Թորձէնից և Մուէ, Տարօնից:

Սբ. Մեսրոպն իր օգնականներով վերագա-
նում է Հայաստան. ս. Սահակը և Վառձապուհ
թագաւորը ցնծութեամբ դիմաւորում են նրան
Ռահ գետի մօտ և մեծ պատուով ընդունելով՝ տօ-
նախմբութիւններ են կազմուս՝ այս նշանաւոր
իրողութեան առիթով:

Այնուհետև ամեն տեղ զարոցներ են բաց
անում և բազմաթիւ աշակերտներին նոր գրով
հայերէն են սովորեցնում. ամեն մարդ ցանկա-
նում էր հայոց լեզուն սովորել և ասորոց ու
յունաց լեզուները սովորելու տանջանքից ազատ-
ւել: Բայց դեռ դժւարութիւն կար, որովհետև
սբ. գրքի մասերը թարգմանուած չէին: Սբ. Մես-
րոպն իր օգնական քահանաներով չէին վստահա-
նում Աստուածաշունչ գիրքը յունարէնից թարգ-
մանել, որովհետև այնչափ հմուտ չէին յունա-
րէն լեզւին: Այս դժւար դրութիւնից դուրս գա-
լու համար՝ ժողովուած են հայոց աշխարհի բո-
լոր աւագ քահանաները, նախնարարները, տանու-
տէրերը և սբ. Մեսրոպի առաջնորդութեամբ
գնում են Վառձապուհ թագաւորի մօտ և այդ-
տեղ բոլորը միասին աղաչում են սբ. Սահակ
կաթողիկոսին, որ յանձն առնէ Աստուածաշունչ
գրքի յունարէնից—հայերէն թարգմանելու ծանր
աշխատանքը: Աւագ քահանաներն ասում են սբ.
հայրապետին՝ սբ. Մեսրոպը կարգի է բերել ար-
դէն վաղուց գրեած հայերէն տառերը, որի գոր-
ծադրութեան համար սչօք չէր հոգացել և իղուր
և անօգուտ աշխատանք էին թափել ասորոց լե-

զո՛ւն սովորելու. ժողովրդի մեծամասնութիւնը
եկեղեցուց դուրս էր գալիս առանց բան հաս-
կննայու, իսկ ուսուցիչները յոգոց հանելով և
հառաչելով զգջում էին իրանց դուր աշխատան-
քի մասին, որովհետև տեսնում էին, որ ժողո-
վրդից ոչոք օգուտ չէր քաղում իրանց հոգեօր
խրատներից. այսպէս տեսց, մինչև որ գանւեց
գիրը: Սբ. ինչպէս որ սբ. Գրիգոր Լուսաւորի-
չը մեր երկիրը բուսաւորեց բրիստոնէական լու-
սով, քեզ է վերապաււած, իբրև նրա շատաւի-
ղին, լրացնել քո նախնորդի թողած պակասը,
Աստուծոյ խօսքը, հասկանալի դարձնելով ժողո-
վրդի համար, դու պէտք է թարգմանես սուրբ
գիրքը, որովհետև այդ բանը, բացի քեզանից, ո-
չոք չի կարող անել Հայաստանում:

Սուրբ Սահակը լսելով թագաւորի, սուրբ
Մեսրոպի և մեծամեծների խնդիրը, հոգով ու-
րախանում է և խոստանում՝ կատարել այդ գոր-
ծը. այնուհետև նա գիշեր ու ցերեկ զբաղւելով
թարգմանում է հին և նոր կտակարաններն ու
մարգարէից գրքերը:

Այս մեծ գործը զլուխ բերելով՝ սբ. Սահա-
կը կարգադրութիւն է անում բազմացնել զըս-
րոցների թիւը ու հայոց լեզուով աւանդել և ու-
սուցանել Աստուծոյ կենդանի խօսքը: Ծաղովուր-
դը սկսում է մեծ բազմութեամբ եկեղեցի յա-
ճախել՝ հայերէն լսելու սուրբ պաշտամունքը և
գիտակցաբար ըմբռնելու սուրբ արարողութիւն-
ները: Եկեղեցիները պայծառանում են, շատա-
նում է բարոզիչների թիւը, որոնք ժողովրդին
մայրենի լեզուով մեկնում են սբ. գիրքը և հո-
գևոր մխիթարութիւն տալիս նրան:

Այնուհետև սբ. Մեսրոպը նորից սկսում է
իր նախկին պաշտօնը, քարոզում է նոր այբու-
բենով. նախ գնում է Մարաց կողմերը, յետոյ
Գողթան և Սիւնեաց աշխարհը:

Սուրբ Մեսրոպը տեսնելով՝ թէ որչափ բա-
րեբար ազգեցութիւն է անում ժողովրդի հոգե-
կան կրթութեան վրայ մայրենի լեզուով ու գրով
աւանդած բրիստոնէութիւնը, բուն բրիստոնէա-
կան սգով վստաւած՝ մտածում է նաև հայոց դրա-
ցի և հաւատակից ազգերին այգպիսի մխիթարու-
թիւն պատճառելու: Անձամբ գնում է Վրաստան,
ներկայանում է վրաց Բակուր թագաւորին և իր
միտքը յայտնում նրան: Բակուրը պատուով ըն-
դունում է նրան և ամեն յարմարութիւն տալիս
Այնուհետև սբ. Մեսրոպը վրացի Շաղաշի օգ-
նութեամբ կազմում է վրացերէն լեզւի այբու-

բենը և նրանց էլ միջոց տալիս՝ իրանց մտաբերելի լեզուով ու գրով ուսուցանելու գալրոցներքան քու եկեղեցիներում: Յետոյ իր աշակերտներէջ երկուսին թողնելով Վրաստանում, ինքը գնում է Աղւանք ու նրանց թագաւոր Արուաղէնի և եպիսկոպոսապետ Երեմիայի օժանդակութեամբ ժողովում է աշակերտներ և ուսուցանում: Այստեղ ևս որ. Մեսրոպին աջողուում է Բենիամին հմուտ թարգմանի օգնութեամբ՝ աղւանից լեզուի այբուբենը կազմել: Այս փորձի աջող հետևանքներն էլ տեսնելով իր աշակերտ Յովնաթանին թողնում է Աղւանից երկրում սկսած գործը շարունակելու, իսկ ինքը վերադառնում է Հայաստան:

Դ.

Երբ պարսից բաժնի Հայաստանում այսպէս աջող տարածուում էր հայոց նոր գիրն ու դպրութիւնը, յունաց բաժնի Հայաստանում երկրի կառավարիչներին արգելում էին հայերէն գրի գործողութիւնը: Սբ. Սահակն այդ խոչընդոտն էլ վերացնելու նպատակով որ. Մեսրոպին և իր թոռը Վարդանին ուղարկում է Բիւզանդիոն երեք նամակով: Նամակներից մէկն ուղղւած էր Քէոզոս կայսրին, երկրորդը՝ Աստիկոս եպիսկոպոսին, իսկ երրորդը՝ Անատոլիոս զօրավարին:

Քէոզոս կայսրին ուղարկւած նամակի մէջ որ. Սահակը զանգատում է յունաց բաժնի Հայաստանի կառավարիչներից, որ իբնն արժանավայել ընդունելութիւն չեն ցոյց տւել և այնքան ատելութեամբ են վերաբերել, որ մինչև անգամ սբ. Մեսրոպի կազմած այբուբենն էլ չեն թոյլ տւել գործադրել. վերջը խնդրում է կայսրից, որ հրամայի Յունա-Հայաստանի կառավարիչներին, շքնուրուի զմեզ և զվարդապետութիւնս մեր: Բիւզանդիոնի նամակներում որ. Սահակը Մոսրոպին անւանում է մեր ուսուցիչ և մեր աշխարհի ուսուցիչ նշանաւոր տիտղոսով: Բիւզանդիոնում դեսպանութիւնն ընդունում է կայսեր կողմից մեծ պատուով և վերադառնում Հայաստան՝ կայսեր և Աստիկոս եպիսկոպոսի նամակներով:

Քէոզոս երկրորդ կայսրը Սահակ Գարթնին գրած պատասխանի մէջ յանդիմանում է կաթո-

ղիկոսին՝ թէ ինչո՞ւ է միացել պարսից թագաւորի հետ և մանաւանդ թէ թրհամարհելով յունաց գիտնականներին՝ ասորաց է դիմել տառերի գիւտի համար. այդ պատճառով էլ, ասում է կայսրը, ես համաձայն էի, որ իմ պաշտօնեաները արհամարհեցին և թրգելեցին նոր գրքերի մուտքը Յունա-Հայաստանում: Բայց որովհետև Մեսրոպը պատմեց մեզ՝ թէ այդ գիւտը Աստուծոյ շնորհիւ եղաւ, գրեցինք մեր պաշտօնեաներին, որ թոյլ տան նորագիւտ գրով ուսուցանելու և Քեզ էլ պատուով ընդունելու...: Քեզ պատուելու համար՝ Վարդանին Ստրատելատ կարգեցինք, իսկ Մեսրոպին առաջնակարգ վարդապետների կարգը դասեցինք:

Աստիկոս եպիսկոպոսն ևս իր կողմից յանդիմանում է որ. Սահակին, որ նա տառերի գիւտի համար փոխանակ Բիւզանդիոն դիմելու և Յովհան Ոսկերեանից խորհուրդ հարցնելու, ասորական գիտնականներին է դիմել. սակայն նոյնպէս ուրախութիւն է յայտնում, որ վերջը հոգւոյ շնորհիւ է տեղի ունենում այբուբենի գիւտը, և յայտնում է, որ կայսեր հրամանով իրաւունք է տրւում որ. Սահակին՝ նոր դպրութիւնն ուսուցանելու Յունա-Հայաստանում:

Այս թոյլտւութեան հիման վրայ սբ. Մեսրոպը վերադառնալով յունաց բաժնի Հայաստան, անմիջապէս ամեն տեղ դպրոցներ է բաց անում և նոր այբուբենով գրել-կարդալ սովորեցնում: Մէկ գաւառում աջողութեամբ առաջ տանելով գործը՝ իր աշակերտներին կարգում է տեսուչներ, իսկ ինքը գնում է մի ուրիշ գաւառ՝ նոյնը շարունակելու:

Միւս կողից առաջ էր դնում թարգմանութեան գործը. Յովսէփ և Եգնիկ Կողբացի աշակերտներն ուղարկւում են Միջագետքի Եդեսիա քաղաքը, որպէսզի սուրբ հարց գրւածքները թարգմանեն հայերէն և ըբեն. որանք նամակներ ստանալով, թէ որ. Սահակը և Մեսրոպը ուրիշներին պէտք է Բիւզանդիոն ուղարկեն նոյն նպատակի համար, անմիջապէս թողնում են Եդեսիան և ուղևորւում Կ. Պոլիս: Սբ. Մեսրոպի Ղևոնդ և Կորիւն աշակերտները բարի նախանձով լցւած դէպի իրանց ընկերները, իրանք ևս շտապում են գնալ Բիւզանդիոն նրանց մօտ. նոյնն են անում և Յովհան ու Արձան աշակերտները, որանք վաղուց ուղարկւած էին, բայց Կեսարիայում թնալով՝ ուշացել էին: Սրանք բոլորն էլ սիրով ընդունւում են Բիւզանդիոնում և ու-

սուձնասիրելով յաւնարէն լեզուն ու գրականութիւնը՝ թարգմանութեամբ են պարապում:

Նփեսոսի ժողովից յետոյ, երբ մեր թարգմանիչները վերադառնում են Բիւզանդիոնից, իբրանց սուուցիչներին, սբ. Սահակին և Մեսրոպին, դառնում են Տարօնի Աշտիշատում և ներկայացնում են ժողովի կանոններն ու սբ. գրքի ստոյգ օրինակները:

Այսպիսով այբուբենի գիւտով ամբողջ Հայաստանում մի նոր կեանք է սկսւում. թէ մանուկները և թէ չափահասները սովորում են իրենց մայրենի լեզուն և վերջինիս ժիշոցով հասկանում սւ կարդում են եկեղեցական գրքերը: Գրական շարժումը մի նոր ոգի է առաջացնում ազգի մէջ և բոլորն էլ միահամուռ ձգտում են հոգևոր միութեան. ազգային գաղափարը կենդանութիւն է ստանում և քաղաքականապէս երկուսի բաժանւած երկրում ու ժողովրդի մէջ հաստատուն միութեան կապ առաջացնում, որի տնտրութեանը շուտով պէտք է երեար: Ասորական ազդեցութիւնն ու դպրութիւնը հետզհետէ տեղի է տալիս, ուելանում է յունական դպրութեան ազդեցութիւնը, բայց այս հանգամանքը այլ ևս վտանգաւոր չէր կտրող լինել. ազգային գիրն ու գրականութիւնը սբ. Սահակի և Մեսրոպի տաղանդաւոր աշակերտների շնորհիւ շուտով արիւն ու մարմին դարձաւ հայ ժողովրդի համար, այս պատճառով և յունական գիտութիւնը միմիայն ազգային գրականութեան բարգաւաճմանը կարող էր ծառայել:

Սբ. Սահակ Պարթևը յիսուն եւ մէկ տարի բեղմնաւոր կերպով վարելով կաթողիկոսական ծանր պաշտօնը՝ քաղաքական շատ դժւար հանգամանքներում յաւերժ յիշատակ անուն թողեց նաև հայոց մատենագրութեան մէջ՝ ամեն կերպ նպաստելով և մասնակցելով թէ նոր այբուբենի կազմակերպութեանը և թէ սբ. գրքի թարգմանութեանը: Հայ եկեղեցին նրան սրբերի դասը կարգեց և հայ ժողովրդին էլ իր անմահ որդոց մտածանի մէջ ոսկէ տառերով գրուեց Սահակ Պարթևի անունը:

Սբ. Սահակը վաթճանկեց 438 թ. նաւասարդ ամսի վերջին օրը, իր ծննդեան տարեդարձին: Նաւասարդը մեր նախնեաց հաշուով տարւայ առաջին ամիսն է և համապատասխանում է օգոստոս ամսին:

Ամբողջ հայութիւնը դառնապէս սգալով իր հանճարեղ և մեծ կաթողիկոսի մահը՝ արքայա-

կան պատիւներով թաղում է նրա թանկագին աճիւնը Աշտիշատում. որ կաթողիկոսական կալւածք էր:

Հայաստանի այդ լուսաւորիչ աստղի ընկնուց յետոյ կաթողիկոսական տեղապահ է կարգւում սբ. Սահակից յետոյ հայութեան ամենամեծ հեղինակութիւն ունեցող հոգևորականը, սբ. Մեսրոպը: Սահայն հողիւ վեց ամիս անցաւ և անա ընկաւ նաև երկրորդ պայծառ լուսատուն, հայ աշխարհի ուսուցանող սբ. Մեսրոպը, որի մտաին մեր մեծ պատմաբանը, Մովսէս Խորենացին ասում է. «գերազանցեց այն ժամանակի բոլոր առաքինի մարդկանցը»:

Սբ. Մեսրոպը վաթճանկեց Վաղարշապատում, մեհեկան ամսի 13-ին. մեհեկանը համապատասխանում է փետրւարին:

Սուրբ վարդապետի աշխարհային ձայնարդներն ամփոփելու համար վէճ է ծագում. ամանք ուզում են նրա նշխարները թաղել իր ընագաւառ Տարօնում, ամանք Գողթն գաւառում, ուր նա բարեգէլ էր առաջին տնգամ, ոմանք էլ ուզում էին Վաղարշապատում թաղել. բայց յողթն է հանդիտոնում հայոց աշխարհի հազարապետ Վահան Ամատունին, որ սրբի մարմինը շքեղ հանդիսաւորութեամբ տանում է իր սեպհական Օշական գիւղը և այնտեղ գետնին յանձնում:

Թէ որչափ առաքինի և սուրբ մարդու հրուշակ էր վայելում սբ. Մեսրոպին իր ժամանակակիցների մէջ, պարզ երևում է Մովսէս Խորենացու այն վկայութիւնից՝ թէ տղօս խաչի նշանով լոյս շողաց այն տան վրայ, ուր երանելի հոգին աւանդեց և Օշականի ճանապարհին լուսոյ այդ շողը շարունակ դազողի վրայ էր, մինչև գերեզման իջնելը:

Օշական գիւղը, ուր ամփոփւած է սբ. Մեսրոպի մարմինը, գտնւում է Էջմիածնից գէպի հիւսիս, մօտ երկու ժամ հեռաւորութեամբ Վաղարշապատից. Մայր Աթոռի սեպհական կալւածական գիւղերից մէկն է և մօտ 300 տուն բնակիչ ունի: Սբ. Մեսրոպի գերեզմանի վրայ հայոց հազարապետ Վահան Ամատունին մի հոյակապ եկեղեցի էր կառուցել, 1639 թ. նորոգեց Ֆիլիպոս կաթողիկոսը: Իսկ այժմեան փառահեղ, սրբատաշ քարից շինած, աստուծոյ կառուցեց երջանկայիշտակ Գէորգ Դ. կաթողիկոսը՝ 1879թ.: Եկեղեցու սեպանի վէմ քարի տակ դսնուող այրի մէջ է ամփոփւած սբ. Մեսրոպի, մեր ազգա-

յին գրի ու գրականութեան հիմնադիր ինկիլի
անիւնը:

Տասն և հինգ դար շարունակ սրբան ար-
ցունք է թափել այդ սուրբ հողակոյտի վրայ,
սրբան սիրտ յուզել, սրբան ծունկ չորել և սր-
բան շրթունքներ են շփել այդ ամբողջ հայու-
թեան հետ անքակտելի կերպով կտարած, անմո-
ռանայի շիրմին: Արջափ տարբեր զգացմունքի
արտայայտութիւններ են եղել այդ արցունքնե-
րը՝ նայելով թէ որ դարում և ինչ ժամանակ են
ցօղել դրանք սրբի դամբարանը. կայ արցունք
ուրախութեան և ցնծութեան, կայ և՛ վշտի ու
թշւառութեան:

Սբ. Մանակի և Մեսրոպի անունները հին-
գերորդ դարի սկզբից մինչև մեր օրերը անբա-
ժան մնաց հայ գրականութիւնից և դարձեալ
անբաժան կրմնայ, մինչև որ վերջին հայն հայն-
րէն «անխ»-ով կրփչէ իր վերջին շունչը:

Դս. Յարութիւնեան

Վասպուրականի Արիւծը Օշականում.

ՀԱՅՈՑ ԽՐԻՄԵՆ ԷՆՏՐԻԿԸ ՕՇԱԿՆՈՒՄ

Վանդոյժի, Հայդուժի արիւն-արտասուքով թա-
թախած փայլուն գրչի հեղինակ Հայոց Վեհափառ
Հայրիկը ս. Մեսրոպի Օշական այգում մտքով թռել է
իր Վասպուրականը...

Վասպուրականի Արծիւը մտորում է վերածնել
Մեսրոպի դարը:

Հայոց հայրենասէր կաթողիկոսի մտորումները

դարաւոր այս կազմին է միայն ըմբռնում. բայց այդ
վիթխարի կազմին էլ յանկարծ զետին է տապալում,
երկնքին համող զազաթը խոնարհում երկրին և կար-
ձէք ծնրաչօք ինքն էլ մեռնում,
հէնց այն օրն ու ժամին, երբ
անվահեր Վասպուրականի Արծի-
ւը երկինք է սաւառնում:

Ես այս առասպելչէ, այլ փաստ
ու իրողութիւն:

Եւ զեւ ասում են, թէ մեր
օրերում հրաշքներ չեն կատար-
ւում:

Բացատրեցէք բնութեան այս
զազանիքը: Բացատրեցէք այս
զուգատիպութիւնը:

Իսկ մինչև բնութեան հրաշա-
լիքների ու զազանիքների բա-
ցատրելը, եկէք իրականացնենք
հայրենասէր Հայոց Հայրիկի մը
տորումները, եկէք ընկած դա-
րաւոր կազմու տեղը կառուցա-
նենք մի լուսատու փարոս:

Տ.

ՕՇԱԿԱՆ ԳԻՒՂԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍԵՐԱՆԸ

Աջ ծայրին ս. Մեսրոպի գերեզմանը, որի վրայ կառուցւած է հոյակապ եկեղեցին:

Գիւղն ունի մօտ 300 տուն: